

А.В. ІВАНЬКО,

к.е.н., доцент кафедри аграрної економіки, заслужений працівник сільського господарства України,
Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України
«Ніжинський агротехнічний інститут»

Методичні засади оцінки впливу результатів господарської діяльності суб'єктів господарювання АПВ на формування ринкової рівноваги

Доведено, що результатом збалансування сил попиту та пропозиції на ринку є встановлення стану рівноваги. Розглядаються різні передумови та результати встановлення стану рівноваги залежно від платоспроможності сил попиту та доходності сил пропозиції.

В методичному відношенні ключовими показниками з характеристики стану ринку є: ціна попиту, ціна пропозиції, обсяг платоспроможного попиту, обсяг потенційної та фактичної пропозиції. При цьому складовою оцінки пропозиції товару (послуги) на ринку є оцінка порядку збалансування між обсягами: сукупного випуску, початкових ресурсів та невикористаного випуску з попереднього періоду відповідно до сукупного споживання. Визначено суттєвість впливу на встановлення ринкової рівноваги комбінації наступних факторів: витрат торгу, конкурентного ціноутворення та рівня всеохватності ринків. В контексті зазначеного підтверджується доцільність оцінки впливу результатів господарської діяльності окремого підприємства за оцінкою частки ринку, що належить його продукції. Одними з показників для оцінки частки ринку підприємства є індекси Герфіндаля або Герфіндаля–Хіршмана, індекс концентрації та коефіцієнт Джині.

Ключові слова: попит, пропозиція, рівноважний обсяг товару, рівноважна ціна, результати господарської діяльності, методичні засади, ринкова конкурентна рівновага.

А.В. ІВАНЬКО,

к.э.н., доцент кафедры аграрной экономики, заслуженный деятель сельского хозяйства Украины,
Обособленное подразделение Национального университета биоресурсов и природопользования
Украины «Нежинский агротехнический институт»

Методические основы оценки влияния результатов хозяйственной деятельности субъектов хозяйствования АПП на формирование рыночного равновесия

Доказано, что результатом сбалансирования сил спроса и предложения на рынке является установление состояния равновесия. Рассматриваются различные предпосылки и результаты установления состояния равновесия в зависимости от платежеспособности сил спроса и доходности сил предложения.

В методическом отношении ключевыми показателями по характеристике состояния рынка являются: цена спроса, цена предложения, объем платежеспособного спроса, объем потенциального и фактического предложения. При этом составляющей оценки предложения товара (услуги) на рынке является оценка порядка сбалансирования между объемами: совокупного выпуска, начальных ресурсов и неиспользованного выпуска с предыдущего периода при согласовании с совокупным потреблением. Определены сущность влияния на установление рыночного равновесия комбинации следующих факторов: расходов на торговлю, конкурентного ценообразования и уровня всеобъемлемости рынков. В контексте указанного подтверждается целесообразность проведения оценки влияния результатов хозяйственной деятельности отдельного предприятия на основании оценки удельного веса рынка, принадлежащего его продукции. Одними из показателей для оценки удельного веса рынка предприятия являются индексы Герфиндаля или Герфиндаля–Хиршмана, индекс концентрации и коэффициент Джини.

Ключевые слова: спрос, предложение, равновесный объем товара, равновесная цена, результаты хозяйственной деятельности, методические основы, рыночное конкурентное равновесие.

Candidate of Economic Science, Assistant professor of chair of agrarian economics, Separated subdivision of National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine "Nezhinskii Agrotechnical Institute» s. Nizhyn Chernihiv region, Ukraine

Methodical bases of evaluation of the effect of the results of economic activity of economic entities of agroindustrial production on the formation of market equilibrium

It is proved that the result of balancing the forces of demand and supply on the market is to establish a state of equilibrium. Different prerequisites and results of establishing the equilibrium state are considered, depending on the solvency of the forces of demand and the profitability of the supply forces.

Methodically, key indicators on the characteristics of the market state are: demand price, supply price, volume of solvent demand, volume of potential and actual supply. At the same time, the component of evaluating the supply of goods (services) on the market is an assessment of the order of balancing between volumes: aggregate output, initial resources and unused output from the previous period in accordance with aggregate consumption. The significance of the effect on the establishment of the market equilibrium is determined by a combination of the following factors: trading costs, competitive pricing and the level of market universality. In this context, the appropriateness of assessing the impact of the results of the economic activity of the individual enterprise on the assessment of the market by share of its products is confirmed. One of the indicators for assessing the market share of a company is the Gerfindahl or Gerfindahl–Hirschman indexes, the concentration index and the Gini coefficient.

Key words: *demand, supply, equilibrium volume of the product, equilibrium price, results of economic activity, methodical principles, market competitive equilibrium.*

Постановка проблеми. В процесі здійснення господарських реформ в Україні важливістю відзначається дослідження закономірностей функціонування ринку в економічно розвинених державах світу та внесок окремих суб'єктів господарювання у вирішення суспільних завдань. Стан ринку можна аналізувати з точки зору виробників або споживачів. Кожна з цих ринкових груп має характерні інтереси та докладає зусиль для їх реалізації. Аналіз досвіду функціонування ринкового механізму довів, що одним з пріоритетів його функціонування відносно державного підходу, є збалансування сил попиту й пропозиції та формування стану ринкової рівноваги. У зв'язку з цим, дослідження методичних засад оцінки впливу результатів господарської діяльності суб'єктів господарювання АПВ на формування стану ринкової рівноваги є актуальним у теоретичному та практичному відношенні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання підвищення рівня суспільного добробуту в економіці держав та населення викликає велику увагу серед науковців і є багатоаспектним. Окремим блоком питань в теоріях суспільного добробуту та функціонування ринків є питання взаємозгодження сил попиту й пропозиції на ринках та встановлення ринкової рівноваги. Даним питан-

ням значну увагу приділяли такі зарубіжні учені як Вальрас Л. [1], Пигу А. [2], Портер М. [3], Самуельсон П. [4], Вексель К. [5] та інші. Серед вітчизняних учених дані питання були предметом уваги Г. Башнянина та П. Лазура [6], Кваші С.М. [7], Коваленка Ю. С. [8] та багатьох інших. Проте подальшого дослідження потребують питання формування методичних засад оцінки взаємодії між силами попиту на пропозиції на ринку в контексті формування стану ринкової рівноваги.

Мета статті полягає в узагальненні методичних засад оцінки впливу результатів господарської діяльності суб'єктів господарювання АПВ на формування стану ринкової рівноваги.

Досягнення зазначеної мети пов'язано з виконанням наступних завдань:

- розкриттям змістовної характеристики стану ринкової рівноваги;
- формулювання методичних засад оцінки впливу результатів господарської діяльності суб'єктів господарювання АПВ на формування стану ринкової рівноваги.

Виклад основного матеріалу.

Одним з ключових понять теорії економічної рівноваги є поняття «конкурентна рівновага». Зазначене поняття визначається ємністю і для його характеристики доцільно зазначити різні аспек-

ти його розкриття. Так найбільш повне його тлумачення передбачає розгляд відносно суб'єктів. У свою чергу, серед суб'єктів доцільно виділити населення та підприємства. В контексті зазначеного підприємства виступають узагальнюючим поняттям всіх суб'єктів господарювання. При цьому вихідними позиціями населення будуть ресурси, що йому належать та права на прибуток підприємств. Воно буде свої дії щодо споживання в напрямі максимізації власної корисності при заданих цінах. А метою дій підприємств, у свою чергу, є вибір такого плану випуску продукції, який дав би змогу максимізувати прибуток при наявних цінах.

Поняття «конкурентна рівновага» є одним з ключових як в теоретичному відношенні, так і за змістовним навантаженням. Воно відзначається подвійною суттю. З одного боку, воно виступає у ролі нормативного керівництва щодо необхідності досягнення. У той час, як з іншого боку, частково виконує роль інструменту опису реальної економіки. В контексті зазначеного, важливістю відзначається відповідь на питання щодо тривалості встановлення та підтримання стану конкурентної рівноваги [4, 5].

В процесі узгодження попиту та пропозиції виключне значення належить цінам, які: 1) для кожного підприємства є параметричними; а 2) для всіх індивідуумів тотожними. Ціновими характеристиками в умовах досконалої конкуренції будуть: 1) прозорість інформації про ціни для всіх учасників ринку та 2) відсутність потреби витрати ресурсів на дії щодо формування ціни.

Цінова система є однією з форм обслуговування укладення та виконання економічних контрактів та організації торгів. В будь-якій економічній системі, зокрема в умовах приватної власності, торг може здійснюватись у різних формах. Якщо виконуються умови всеохватності ринку та слабкої опуклості, в межах теорії ринкової рівноваги стверджується, що будь-яка угода повинна виходити з цінової системи. У протилежному випадку, коли угоди здійснюються не на цінових засадах, ніяка угода не зможе покращити стану всіх. За цих обставин виникає питання щодо бажаності та можливості для учасників економічного процесу відійти від цін досконалої конкуренції [7, 8].

За результатом необмеженого торгу буде такий розподіл ресурсів, якого можна досягти в результаті абсолютно конкурентної рівноваги. Такий торг супроводжується наступними умовами: відсутність

потреби у додаткових витратах та незначна питома вага кожного з суб'єктів економіки на ринку.

Розглянемо пряме та зворотнє твердження щодо мотивів та закономірності дій економічних суб'єктів при розподілі ресурсів відносно стану рівноваги. За прямим твердженням розподіл ресурсів в умовах всеохватного ринку та конкурентної рівноваги є найбільш бажаним як для окремих економічних агентів, так і для їх окремих груп. При цьому для будь-якої підмножини економічних агентів здійснення перерозподілу ресурсів, навіть і всередині їх групи, неможливе без торгу з іншими суб'єктами та групами. При цьому результат перерозподілу для кожної з груп не буде кращим ніж за умов конкурентної рівноваги. У свою чергу, факторами зворотнього розгляду закономірності дій економічних суб'єктів є: незначна питома частка ринку у окремих економічних агентів та виконання умов слабкої опуклості й ринкової повноти. За цих умов сформується господарська ситуація, коли знайдеться певна кількість ринкових суб'єктів, якими буде здійснено перерозподіл ресурсів, який, у свою чергу, не буде конкурентно рівноважним. Проте він буде більш бажаним для них, оскільки його досягнення не буде потребувати додаткових витрат на торги з іншими суб'єктами та групами [1, 2, 3].

Узагальнення зазначених прямого та зворотнього тверджень, за умови виконання відповідних гіпотез, дозволяє нам зробити наступні два висновки: 1) стан конкурентної рівноваги не може бути порушений сепаратними торгами, навіть за умови їх дозволу; 2) для будь-якої торгівельної угоди, що реалізується в умовах відсутності конкурентної рівноваги, знайдеться певна кількість суб'єктів господарювання, які б мали користь від переключення на іншу реальну для реалізації угоду [8].

Налагоджена ринкова система забезпечує ефективність за умови досконалої конкуренції. Слід відзначити, що будь-яка економічна система, орієнтована на отримання прибутку буде прагнути до максимізації його рівня та проявляти схильність до монополізації, що у свою чергу, порушує умови досконалої конкуренції і це у підсумку перешкоджає ефективності функціонування ринків. Однією з основних причин створення монополії серед виробників та складності протидії їй з боку споживачів полягає у тому, що витрати торгу між суб'єктами попиту та пропозиції є високими, а всередині суб'єктів пропозиції є низькими [3, 4].

У ринковій системі визначається різний вплив на встановлення ринкової рівноваги комбінації наступних факторів: витрати торгу, конкурентне ціноутворення та всеохватність ринків. Порядок розподілу ресурсів у випадку наявності високих витрат торгу та невеликих витрат конкурентного ціноутворення й ринків буде відповідати порядку розподілу ресурсів за відсутності витрат торгу. Угоди, укладені в умовах відмінності рівнів витрат торгу між різними економічними суб'єктами, не будуть відноситись до конкурентно рівноважних. При цьому, їх порушити зможуть тільки ті угоди, укладання яких буде порівняно більш дешевше за вже укладених [4].

На ринку може сформуватись стан або досконалої або недосконалої конкуренції [1, 2]. При кожному з цих станів буде встановлюватись рівновага між попитом та пропозицією, проте вона буде означати різну суспільну конфігурацію сил попиту та пропозиції. Рівновага встановлюється на рівні суспільно ефективного випуску продукції. В умовах досконалої конкуренції графік пропозиції ототожнює суспільні граничні витрати, що можна охарактеризувати через рівняння 1.

$$S = MC \quad (1)$$

Дане рівняння можна пояснити господарськими міркуваннями при узгодженні ціни попиту та ціни пропозиції. Мінімально прийнятними для виробників будуть такі умови реалізації товару (послуги), за яких рівень ціни пропозиції покриє витрати з виробництва та реалізації, що є граничними витратами. Будь-який рівень ціни, що буде нижче цих витрат, буде означати збитковість господарської діяльності. У свою чергу, ціною попиту буде максимально прийнятний рівень ціни товару (послуги) для споживачів. Діалектива взаємоузгодження ціни попиту та ціни пропозиції полягає у співвіднесенні суспільної цінності товару (послуги) із суспільною цінністю ресурсів, витрачених при їх виробництві. Рівень ціни попиту означає рівень суспільної цінності товару (послуги) для споживача. Рівень ціни пропозиції, через граничні витрати, виражає суспільну цінність використаних у господарській діяльності ресурсів.

Поняття «рівень суспільного добробуту» охоплює собою рівень життя виробників та споживачів. При цьому важливим є співвіднесення ціни попиту, ціни пропозиції із граничними витратами. Формування на ринку ситуації при перевищенні ціни попиту над граничними витратами, що ха-

рактеризується формулою 2, означає підвищення суспільного добробуту.

$$P_d > MC \quad (2)$$

Ця формула характеризує ситуацію зростання доходів у суспільстві та можливість споживачів оплатити граничні витрати та забезпечити прийнятну доходність виробників. Використання складових зазначеної вище формули 2 дає можливість нам визначити суспільний виграш GS (формула 3).

$$GS = P_d - MC \quad (3)$$

Суспільний виграш оцінюється як різниця між ціною попиту P_d та граничними витратами MC . Тобто підвищення рівня суспільного добробуту буде пов'язане із зростанням обсягів пропозиції кожної додатково одиниці товару (послуги). Складовими підвищення рівня суспільного добробуту буде: 1) задоволення попиту населення у продуктах харчування; 2) підвищення рівня доходності суб'єктів пропозиції внаслідок відшкодування ними понесених в процесі господарської діяльності витрат.

Вплив результатів господарської діяльності окремих підприємств оцінюється за рівнем його впливу на ситуацію на відповідному ринку. Вихідним в цьому відношенні є оцінка частки ринку, що належить продукції певного підприємства. Чим більший обсяг продукції виробляється підприємством, тим більш вагомі важелі воно має на формування ринкової ціни. В світі існує багатий інструментарій з оцінки рівня концентрації виробництва. Одними з найбільш поширених показників в цьому відношенні є індекси Герфіндаля або Герфіндаля-Хіршмана, індекс концентрації та коефіцієнт Джині [4].

Індекс Герфіндаля-Хіршмана (англ. *HHI* – Herfindahl-Hirschman index) враховує ринкову частку окремих ринкових суб'єктів та визначається як сума квадратів відсотків кожного суб'єкта на ринку [4].

$$HHI = \sum_{i=1}^N s_i^2 \quad (4)$$

де S_i – ринкова частка ринкового суб'єкта i ;

N – кількість ринкових суб'єктів.

Індекс концентрації CR (Concentration ratio) характеризує суму ринкових часток (індекс або рівень концентрації) визначеної кількості провідних ринкових суб'єктів на ринку і розраховується за формулою 5.

$$CR_n = \sum_{i=1}^n s_i \quad (5)$$

де CR_n – індекс концентрації n -ї кількості великих підприємств (фірм) на ринку;

S_i – ринкова частка ринкового суб'єкта i ;

Залежно від специфіки ринку кількість таких гравців може варіювати, наприклад 2,3, ... n . Відповідно цього індекси концентрації CR_2 , CR_3 або CR_n характеризують частку на ринку 2,3 та n підприємств (фірм). Верхньою межею шкали оцінки цього індексу є 100. Це означає повну монополізованість та наявність тільки одного підприємства (фірми) на ринку.

Для цілей аналізу господарської політики важливим поряд із встановленням частки на ринку окремих фірм також є визначення внеску окремих груп фірм (організаційно–правових форм) у загальноринкові результати. Один з підходів такого розрахунку ґрунтується на визначенні коефіцієнта Джині (формула 6). Одним із способів розрахунку такого коефіцієнта є формула Брауна.

$$G = \left| 1 - \sum_{k=2}^n (X_k - X_{k-1}) * (Y_k + Y_{k-1}) \right| \quad (6)$$

де G – коефіцієнт Джині;

X_k – кумулятивна питома вага підприємств (фірм) певної групи у загальній їх сукупності;

Y_k – обсяг виробництва продукції, яку у сукупності виробляє певна група підприємств (фірм);

n – загальна кількість підприємств (фірм).

Діапазон оцінки рівня концентрації ринку певною групою виробників варіюється від 0 до 1. Наближення значення коефіцієнта Джині до 1 свідчить про переважання продукції даної групи виробників на ринку. У свою чергу, наближеність даного коефіцієнта до нуля свідчить про практичну відсутність впливу даної групи виробників (продукції даної групи виробників) на загальноринкові результати.

Встановлення рівноважних обсягів виробництва має свої відмінності залежно від типу ринку. Так у науковій літературі зустрічається різна типізація ринків. Зокрема Г. Башнянин та П. Лазур [6, С. 269] розглядають особливості встановлення рівноважних станів за трьома функціонально–рівневими типами ринків: окремого (або індивідуального), мікроекономічного та макроекономічного. Проте, на відміну від підходу Г. Башнянина, П. Лазура вважаємо за доцільне обсяг пропозиції співвідносити не з рівнем виробництва, а з рівнем визнаної пропозиції або рівнем реалізації.

Рівноважні обсяги пропозиції на індивідуальному або окремому типу ринку є еквівалентними обся-

гам реалізованого певного блага окремого виробника. Рівноважні обсяги пропозиції на мікроекономічному ринку ними розглядаються як загальні обсяги реалізованого певного блага сукупності виробників. В науковій літературі поширено ототоження зазначених обсягів пропозиції з ринковими. У спрощеній інтерпретації ринкові рівноважні обсяги визнаної попитом пропозиції становлять собою суму індивідуальних рівноважних обсягів визнаної пропозиції. Слід відзначити ідентичність формування зазначених обсягів пропозиції. Рівноважні обсяги пропозиції в макроекономічному розрізі формуються в процесі визнання пропозиції попитом на різних ринках та збалансування сукупного попиту та сукупної пропозиції.

В реальній економіці практично не виконується повний набір умов конкурентної рівноваги. Суттєві відхилення у такому наборі спостерігаються за умов недосконалої конкуренції. На сучасному етапі важливістю відзначається поглиблення теорії недосконалої конкурентної рівноваги, що обумовлюється поширенням глобалізації світогосподарських економічних процесів та феномену зростаючої віддачі при збільшенні масштабів виробництва.

Монополії порушують конкурентну рівновагу. Можливою реакцією споживачів щодо створення монополії з боку пропозиції певного товару (послуги) є їх консолідація з боку попиту, шляхом створення відповідної коаліції та протидією через бойкот товару (послуги) та пошуку варіантів взаємодії з іншими підприємствами з виробництва аналогічного товару (послуги). Можливість таких угод обумовлюється тим, що монопольний розподіл ресурсів порушує граничні еквівалентності в економіці.

Висновки

Будь–який стан ринку формується в результаті взаємодії сил попиту та пропозиції. Ключовими показниками з характеристики стану ринку є рівень ціни та обсяг товару на ринку. В контексті зазначеного більш детально охарактеризувати ринок можна за допомогою показників ціна попиту, ціна пропозиції, обсяг платоспроможного попиту, обсяг потенційної та фактичної пропозиції.

Результат збалансування сил попиту та пропозиції проявляється у встановленні стану рівноваги. Даний стан може встановлюватись за різних умов і може означати різний суспільний ефект: задоволення потреб споживачів при прибутковості пропозиції товару, обмеженість задоволен-

ня попиту та дефіцитність товару на ринку через обмеження пропозиції внаслідок зменшення рівня прибутковості від реалізації товару.

В методичному відношенні складовими оцінками пропозиції товару (послуги) на ринку є оцінка порядку збалансування між обсягами: сукупного випуску, початкових ресурсів та невикористаного випуску з попереднього періоду відповідно до сукупного споживання. Визначено суттєвість впливу на встановлення ринкової рівноваги комбінації наступних факторів: витрати торгу, конкурентне ціноутворення та всеохватність ринків.

Вплив результатів господарської діяльності окремого підприємства оцінюється за оцінкою частки ринку, що належить його продукції. Це визначає рівень його можливості на формування ринкової ціни. Одними з показників для оцінки частки ринку підприємства є індекси Герфіндала або Герфіндала–Хіршмана, індекс концентрації та коефіцієнт Джині.

Список використаних джерел

1. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии или Теория общественного богатства / Л. Вальрас ; пер. с франц. – М. : Изограф, 2000. – 448 с.
2. Пигу А. Экономическая теория благосостояния : пер. с англ. [Текст] / А. Пигу. В 2-х т. – М. : Прогресс, 1985. Т. 1. 512 с., Т. 2. 454 с.
3. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер : пер. с англ. / под ред. и с предисл. В. М. Щетинина. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 896 с.
4. Самуэльсон П. Экономика / П. Самуэльсон, В. Нордхаус ; пер. с англ. [под ред. Тарасевича Л. С., Леусского А. И.]. – М. : Бинум–КноРус, 1999. – 799 с.
5. Wicksell K. Value, capital and rent / Wicksell K. ; Translated by S. H. Frowein. – London : George Allen & Unwin Ltd., 1954. – 180 p.
6. Башнянин Г. Рівноважні обсяги виробництва / Г. Башнянин, П. Лазур / Економічна енциклопедія : У трьох томах. Т.3 / Редкол. : ... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. –